

ERKEN DÖNEM İBRANİ MATBAACILIĞINDA HAHAM ONAYLARI VE CEMAAT İÇİ SANSÜR

Yasin Meral*

Öz

Matbaanın Yahudi cemaatleri arasında kabul görmesinin neticesinde Osmanlı'da ve birçok Avrupa Yahudi cemaatleri arasında farklı alanlarda yoğun bir kitap basımı gözlenmiştir. Süreç içerisinde hahamlar matbaada basılan eserlerin dini inanç açısından uygunluğunu denetleme gereğini hissetmişlerdir. Farklı şehirlerde alınan kararlarla matbaada basılacak eserlere onay alınmasını zorunlu kılan hahamlar böylelikle otoritelerini de pekiştirmek istemişlerdir. Bu durum sahte onay mektupları gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Buna ilaveten hahamların basılan eserlere sansür uygulamaları ve basım sürecinde metne müdahaleler de Yahudi cemaatler arasında karşılaşılan durumlardandır.

Anahtar Kelimeler: Onay, hahamlar, İbrani matbaacılığı, sansür, Nehemya Hayon, herem.

Abstract

Approbation of the Rabbis in Early Hebrew Printing and Internal Censorship

As a result of well reception of printing among Jewish communities, both in Ottoman Jewish community and European Jewish communities printed many books in different fields. In the course of time, there appeared the necessity of supervision over the books printed in the printing houses for religious approvals. Rabbis of several cities stipulate that for every kind of book an approbation should be received by the religious council of that city. Doing so, they planned to fortify their authority over their communities. But this decisions resulted many problems including fake approbations. Additionally, there are some cases that rabbis intervened printing process censoring some passages that are not appropriate for the peace of community.

Key Words: Approbation, rabbis, hebrew printing, censor, Nehemya Hayon, herem.

---

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yasinmeral1979@gmail.com

Giriş

Matbaanın icadı sonrası eserlerin hızlı bir şekilde bütün Avrupa’da yayılması, Kilise başta olmak üzere dini ve siyasi otoriteleri, eserlerin içerikleri konusunda ihtiyatlı davranmaya itmiştir. Benzer bir durum Yahudi cemaatleri arasında da görülmektedir. Başta İtalya olmak üzere matbaacılık faaliyetlerinin yaygın olduğu bölgelerde Yahudi dini otoriteler matbaada basılacak kitaplarla ilgili tedbirler almışlardır. Süreç içerisinde *haskamat ha-rabanim* (hahamların onayı) adını alan bu düzenleme, kitap basımından önce matbacının veya kitabı bastıran kişinin o bölgenin yetkili hahamlarından izin alması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Onay belgeleri bazen eserin girişinde bazen de sonunda yer almaktadır (Gottheil 1902: 27-28).

Onay belgelerinde kitabın öneminden bahsedilip okur kitlesinin artması ümit edilmektedir. Bu tür metinlerin tarihi incelendiğinde farklı kitaplar ve müellifler için genellikle standart övgü kalıpları kullanıldığı görülmektedir. Bunun ilk örneği olarak 1490 yılında Napoli’de basılan Yakov Landau’ya ait *Sefer ha-Agur* adlı eser gösterilmektedir (Benayahu 1971: 71). Bu eserde dönemin ileri gelen Yahudi bilginlerinin kitapla ilgili övgüleri mevcuttur. Bunlardan biri de Yehuda Messer Leon’a aittir:

Muhterem din bilgini Yakov Landau’nun kaleme aldığı güzel eserini inceledim. *Agur* ismini verdiği bu eserinde normal günler ve bayramlarla ilgili hukuki düzenlemeleri, yapılması yasak ve caiz olan hususlar vs. herşeyi bir araya getirerek toplamış. Bu çalışma gelenekler ve önemli hukuki düzenlemelerle ilgili güzel sözler içermektedir. Bu yüzden ben de petek balı gibi hoş sözler içeren bu metnin altına mühürümü vurdum (*samti hatimati*). (Rakover 1991: 125).

İbranice kitap tarihine baktığımızda üç farklı onay belgesinden söz edilebilir. Bunlar; övgü, telif hakkı ve basım izni şeklindedir. Müelliflerin ve eserlerin övüldüğü onay belgeleri günümüzde de dini yaynevleri tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Onayı veren hahamın önemli bir dini otorite olmasının doğal sonucu olarak kitabın dini açıdan uygun olduğu kabul edilmektedir. Bu tür metinler, çoğu zaman kitabın daha fazla satılması adına reklam işlevi görmektedir.

Kitabın basıldığı şehrin hahamlarına ilaveten onay belgelerinin Avrupa’nın farklı şehirlerindeki hahamlardan da alındığı bilinmektedir. Bu tür durumlarda matbaacı ticari çıkarlarını gözetmektedir. Zira Amsterdam’da

basılacak bir kitap için Amsterdam hahamlarının yanı sıra Rotterdam, Prag, Berlin ve Frankfurt hahamlarından da onay belgesi alındığında doğal olarak kitapların bu bölgelerde satışı kolaylaşmaktadır. Bu sadece kitabın içeriğine dair değil aynı zamanda kitabın belirli bir süre telif haklarının alınmasıyla da ilgilidir. Amsterdam'da basılan bir eser için Frankfurt hahamlarından da onay alındığında Frankfurt'taki bir matbaacı kendi şehrinin hahamının imzası olduğu bu eseri basmayı göze alamamaktadır.

Hahamlar Konseyi Kararları

Kitap basım faaliyetlerinin yaygınlaşması ve matbaacıların ticari çıkarlarını öncelemesi sonucu basılan kitapların içerik açısından uygunluğu gündeme gelmiştir. Farklı bölgelerdeki haham konseyleri, matbaanın hızlı bir şekilde Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşması sonucu matbaada basılan kitapları kontrol altına alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu sadece dini açıdan kitapları denetleme değil aynı zamanda hahamların, otoritelerini kuvvetlendirmek ve eli kalem tutan herkesi kendilerine mecbur etmek için başvurdukları bir yöntemdi. Zira kaynaklarda onayın sadece dini eserlerde değil matematik ve astronomi gibi kitaplar için de verildiğini gösteren kayıtlar mevcuttur. Alman kökenli Hıristiyan Johann Christoph Wagenseil (ö. 1705) eserinde Kilise sansürünü İbrani matbaalarındaki haham onaylarıyla karşılaştırıp şu ifadelerle yer vermektedir:

Yahudi hahamlar ve cemaat liderleri çok daha zararlı ve şey-tanca iş yapıyorlar. Öyle ki kitapları sadece sansürden geçirip basımı için onay vermekle kalmayıp aynı zamanda kitapların başlarına koydukları onay belgeleriyle başkalarını da o kitabı basmaktan men etmekte ve yasaklar koyuyorlar. Bu durum bölgelerin yöneticileri ve idarecileri açısından da elem verici bir haddi aşma niteliğindedir (Wagenseil 2001: 26).

Her ne kadar haham onayları hahamların otoritelerini hissettirme adına önemli rol oynasa da bu uygulama, İtalya'daki matbaalarda hahamların istediği şekilde titizlikle uygulanamamıştır. Hacker'e göre İtalya'da bu tür bir düzenlemenin tutmamış olmasının sebebi, matbaaların Hıristiyanlar tarafından işletilmesidir. Ayrıca hahamların her türlü hareketliliği takip edecek durumları olmadığı için bu düzenlemelere her zaman uyulduğunu söylemek mümkün değildir. Burada dikkat çeken husus matbaacıların değil, kitabı satın alacak insanların uyarılması ve ihtar edilmesidir. Bu anlamda İtalya'da kitabı satın alanlar cezalandırılırken düzenlemenin daha etkin olarak uygulandığı Polonya'da matbaacılar cezalandırılmıştır (Hacker 2011: 114).

Kimi bölgelerde bu durum resmi bir kararla ilan edilmiş böylece matbaacılar kitap basımından önce hahamların onayını almak zorunda bırakılmıştır. Bunun ilk örneklerinden biri Osmanlı topraklarında Selanik'te görülmektedir. Şehrin ileri gelen hahamları 1529'da bir araya gelerek matbaada basılacak eserlerle ilgili bir düzenleme (*takana*) hazırladılar. Bu toplantıda şu karar alınmıştır:

Selanik Yahudi cemaatinin önde gelen din bilginleri (*marbitsey Tora*) basılmayı hak etmeyen kitapların matbaada basıldığına şahit olmuşlardır. Bundan sonra hiçbir Yahudi, şehirdeki altı ayrı Yahudi cemaatinin temsilcileri olan hahamların onayını almadan elindeki metni matbaada bastırmayacaktır. Bu kuralı çiğneyenler geçici olarak cemaatten uzaklaştırılacaklardır (*niduy*).¹ Eğer izinsiz olarak kitap basarlarsa matbaacılar da aynı cezaya çarptırılacaktır. Ayrıca hiçbir Yahudi onların kitaplarını almayacaktır. Aksi takdirde kitapları alanlar da cemaatten uzaklaştırılacaktır. Eğer çalışma, matbaada basım aşamasındaysa altı haham bir mekânda toplanıp onaylarını imzalarıyla sunmadıkları müddetçe basımı devam eden eserlerin tamamlanmasına müsaade edilmeyecektir. Buna riayet etmeyen de uzaklaştırma ile cezalandırılacaktır. Bu karar, 10 Elül 5289 Pazar günü (15 Ağustos 1529) karara bağlanmıştır (Benayahu 1971: 73).

Bu kadar açık ve net bir şekilde ifade edilen bu düzenlemeye rağmen Selanik'te 1529 sonrası bunun etkileri pek fazla görülmemektedir. Bununla beraber Hacker, hahamların aldığı kararın basılacak eserlerin türüne ve matbaacıların tercihlerine etki ettiği için huzursuzluk oluşturduğunu belirtmektedir. Hacker'e göre Gerşom Soncino'nun Selanik'te matbaa işletirken 1529 yılında Selanik'i terk ederek İstanbul'a yerleşmesinin sebebi bu düzenlemedir (Hacker 2011: 110). Soncino ailesinin İstanbul'a yerleşmesinden sonraki dönemde din dışı alana ait eserler basması Hacker'in bu iddiasını desteklemektedir.

Selanik'teki hahamlar konseyinin kararlarının bir benzeri 1554'te İtalya'nın Ferrara şehrinde alınmıştır. Bu karar, o dönemler itibariyle

1 Yahudi geleneğinde *niduy*, cemaatten geçici olarak uzaklaştırılmayı ifade eden bir uyarı cezasıdır. Bu süre zarfında suçlunun pişman olması ve geriye dönmesine olanak sağlanmış olur. Uzaklaştırma cezası aldığı süre içerisinde ailesi dâhil kimsenin kendisiyle görüşmesine müsaade edilmez. *Niduy* cezasını da tanımayan ve hahamlar konseyine karşı gelmeye devam edenler ise Yahudi cemaatinden tamamen atılma (*herem*) cezasına çarptırılırlar.

İtalya'nın kuzeyinde yaşanan matbaacılık faaliyetleri ve Papalığın Talmudları yasaklamasıyla doğrudan ilgilidir. 1553 yılında Papa III. Julius, Yahudilerin ellerinde bulunan Talmudların toplanmasını ve yakılmasını emretti. 1554 yılında Ferrara'da İtalyan hahamlar bir araya gelerek mevcut durumu müzakere ettiler. Başkanlığını Padualı Rabbi Meir Katzenellenbogen'in (*Maharam*) yaptığı toplantıda matbaada basılacak İbranice kitaplarla ilgili kararlar alınmıştır. İtalya'nın kuzeyinde bulunan farklı şehirlerin Yahudi cemaat önderlerinin aldığı karar şu şekildedir:

Matbaacılar, eğer kitabın basıldığı şehir küçük bir şehir ise, yetkili üç hahamın izni olmadan ve o şehre en yakın Yahudi cemaatlerinden birisinin ileri gelenlerinin onayı alınmadan şu ana kadar basılmamış herhangi bir kitabı basmayacaklar. Eğer kitabın basıldığı şehir büyük bir şehir ise şehirdeki cemaatin ileri gelenlerinin ve yukarıda denildiği gibi yetkili üç hahamın onayı kitabın basımı için yeterlidir. Hahamların ve kitabın basılmasını destekleyen cemaatin ileri gelenlerinin isimleri kitabın girişine basılmalıdır. Aksi takdirde hiçbir Yahudinin kitabı almasına müsaade edilmeyecektir. Alan da yirmi beş *scudo*² para cezasına çarptırılacaktır. Bu para da suçun işlendiği cemaatin sadaka kasasına aktarılacaktır (Finkelstein 1964: 301, 304; Halevi 1897: 5).

Bu düzenlemenin kitaplarda Hıristiyanlık karşıtı ifadeleri sansüre tabi tutmak amaçlı olduğu iddia edilse de sonrasında basılan eserler dikkate alındığında bunun gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu kararın başta felsefe ve kabala eserleri olmak üzere Yahudi dini esasları ve geleneğine uygunluk açısından denetleyip zararlı fikirler içerdiğini düşündükleri kitapları önleme amaçlı olduğu görülmüştür.³ Bu düzenleme 1587 yılında yine Ferrara'da bazı hahamlar tarafından güncellenerek yeniden yayınlanmıştır. Yeni düzenlemede de hayatta olan yazarların eserlerinden önemsiz birçok eser basıldığı dile getirilmiştir (Benayahu 1971: 92-99; Hacker 2011: 112). Çünkü başta Ferrara olmak üzere İtalya'da bu kararların etkili olmadığı görülmüştür.⁴

Eserlerin, hahamların onaylarından geçmesinden sonra basılabileceğine

2 O dönemler İtalya'da geçerli olan gümüş para.

3 Felsefe ve kabala eserleriyle ilgili yasaklar için bkz. Benayahu, *Haskama ve Reşut*, ss. 81-89.

4 Ferrara kararları sonrası kitap basma süreçleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Benayahu, *Haskama ve Reşut*, ss. 89-92.

dair bir başka düzenleme Krakow'da (Polonya) görülmektedir. 1594 yılına ait bu düzenleme, Polonya ve çevresindeki Yahudi cemaatler tarafından kabul edilmiştir. Bununla, eserlerin içerikleriyle ilgili bir denetim mekanizması oluşturmak, matbaacıların hem kendi aralarındaki hem de kitap bastırانlarla olan hukuklarını belirleme ve yazarların haklarını korumak amaçlanmıştır. Polonya'daki düzenleme şu şekildedir:

Hiçbir matbaacı, 1594 tarihli düzenleme gereği hahamların ve ileri gelen cemaat yetkililerinin onayını almadan kitap basmayacaktır. Uygulamalar bu kararlar esas alınarak yapılacaktır. Eğer bu kuralı çiğneyecek bir matbaacı çıkarsa hahamlar ve ileri gelen cemaat yetkilileri o kişinin matbaacılık faaliyetini durduracaktır. Hem matbaacı hem de matbaasında çalışanlar cemaatten uzaklaştırılacaktır (*herem*). Krakow ve Lublin'de basılan kitaplar İtalya'da basılmayacaktır. Eğer basılırsa bu topraklarda (Polonya) satmak için ileri gelen yetkililerden izin alınacak ve her halükarda belirli bir süre bu topraklarda (Polonya) satışı yapılmayacaktır. Eğer bu topraklarda kitap basılacaksa da önceden İtalya'daki matbaacılar bilgilendirilecek ve her bir nüshadan cemaatin kasasına ne kadar konulacağı haberdar edilecektir (Halperin 1990: 7).

Bu girişim Polonya ve çevresinde büyük ölçüde başarılı olmuştur. Burada dikkat çeken husus, diğerlerinin aksine, düzenlemenin okuyucuları cezalandırmak yerine matbaacı ve matbaada çalışanları cezalandırmaya yönelik olmasıdır. Bu çerçevede kuralı çiğneyenlerin ve o matbaada çalışanların matbaacılık faaliyeti yapması engellenmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus da matbaacıların faaliyetlerinin korunması adına aradaki rekabeti düzenlemeye yönelik kararlar alınmasıdır. Böylece Polonya ve İtalya arasındaki Yahudi matbaacıların yekdiğerinin kitap pazarını riske atması engellenmiş olmaktadır.

Bu tür kararlar alınması pratik hayatta karşılaşılan sorunlar sebebiyledir. Örneğin, Rabbi Nathan Nata' ben Samson Şapira'ya (ö. 1577) ait *İmrey Şefer*⁵ isimli eseri oğlu Yitshak Şapira (ö. 1623) tarafından Krakow'da kısmen basılmıştı. Yitshak Şapira, Lublin'e geçtikten sonra eseri tamamlayıp basmak istediğinde babasının adıyla basmakta olduğu bu eserin *Beurim al Raşi* adıyla 1593 yılında Venedik'te basıldığını ve babasına ait yorum ve

5 Raşi'nin Tevrat tefsirine yazılmış şerh.

açıklamaların olduğunu fark etmiştir. Yitshak Şapira, babasının adına yapılan bu sahtekârlığı önlemek için *Vaad Arbaa Aratsot*⁶ olarak bilinen Polonya ve çevresindeki Yahudi cemaatlerinin yöneticilerine başvurarak kitabın basımının yasaklanmasını ve toplatılmasını talep etmiştir. Yitshak Şapira'nın girişimiyle bu konsil kitabın basılmasını ve Polonya topraklarında satışını yasaklamıştır. O, bu durumu *İmrey Şefer*'in mukaddimesinde açıkça zikretmektedir:

Bundan iki yıl kadar önce *Beurim* adıyla babama nispet edilen bir kitap basıldı. Belli ki bu eseri Allah korkusu olmayan insanlar piyasaya sürdüler. Bu çalışma kim bilir belki de genç bir adamın eseri ve çalışmasına önem atfetmek için ulu bir çınar olan babamın adını kullandı. Allah korusun, onun mübarek ağzından böyle temelsiz şeyler çıksın, zira bütün çalışma boş, lüzumsuz ve sahtekârlık eseri. [Tanah'ta denildiği gibi] *Her yanı dikenlerin, yabanul otların kapladığını gördüm* (Süleyman'ın Meselle-ri/24:31). Kitap, yaşadığımız bölgelerde görülmeye başlayınca bu bölgelerin hahamları ve yöneticileri kitabın bu topraklarda satılmayacağını, kitabı gören, bulan ve hatta daha önce satın alanlar olduysa onlara da paralarının iade edileceğini duyurarak kitapları evlerinde bulundurmamaları gerektiğini ilan ettiler.⁷

Yitshak Şapira'nın 1593 yılında basılan *Beurim al Raşi* isimli eserin babasına nispet edilerek Venedik'te basıldığını ve Polonya topraklarında satıldığını fark etmesi zor bir durum değildir. Burada konumuzu ilgilendiren husus, bu durumun 1594 yılında Krakow'da alınan matbaa kararlarıyla aynı döneme denk gelmesidir. Yitshak Şapira da bu kararlardan haberdar olan birisi olarak en pratik çözüm yolu olarak dört bölgenin temsilcisi olan konsilden kitapların toplatılmasını istemiş ve karar çıkarttırmıştır.

Bunu takip eden bir başka düzenleme 1603 tarihinde Frankfurt'ta yapılmıştır. Almanya'daki farklı Yahudi cemaatleri, matbaa faaliyetlerini kontrol altına almak amacıyla bir araya gelerek şu kararları almışlardır:

Basel'de ya da Almanya'daki herhangi bir şehirde, o şehirdeki dini kuruldan üç hahamın onayını almadan hiçbir Yahudi eski ya

6 Bu konsil, Polonya yöresindeki dört ayrı bölgenin (Büyük Polonya, Küçük Polonya, Ruthenya ve Volhinya) temsilcilerinin bir araya gelerek Polonya topraklarındaki Yahudi cemaatlerinin dini, siyasi ve hukuki konularda karar mercii olarak görev yapmaktaydı.

7 Bu metin, eserin 1597 baskısında tek sayfalık mukaddimede bahsedilmektedir. Bkz. Natan ben Samson Şapira, "Mukaddime", *İmrey Şefer*, Lublin 1597; Halperin, *Pinkas Vaad Arbaa Aratsot*, ss. 488-489, belge no: 923.

da yeni bir kitap basmayacaktır. Eğer bir kimse bu yasağı çiğner ve izinsiz kitap basarsa hiç kimse bu kitapları satın almayacaktır, aksi takdirde cemaatten uzaklaştırılacaktır (Horowitz 1897: 26-27; Zimmer 1978: 176, 195).

Bu kararın ardından bölgede basılan *Nişmat Adam*⁸ (1611), *Şefa Tal*⁹ (1612), *Ginat Egoz*¹⁰ (1614), *Gedolot Mordehay*¹¹ (1615) ve *Ben Daat*¹² (1616) gibi kitaplarda onay belgeleri yer almaktadır. Bunlar arasında *Şefa Tal* isimli eserde sekiz onay bulunmaktadır. Bunlardan beş tanesi Frankfurt hahamlarından olup diğerleri de Prag, Hanau, Freidberg şehirleri hahamlarına aittir. *Ginat Egoz* adlı eser Frankfurt ve Freidberg hahamlarından onay alırken, *Nişmat Adam* Frankfurt hahamlarından, *Gedolot Mordehay* ise Fulda hahamlığından onay almıştır (Burnett 1994: 202).

İstanbul'da benzer bir karar alındığına dair elimizde bir veri yoktur. Fakat İstanbul'da basılan birçok kitapta haham onaylarının olduğu görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere çoğu zaman bu onay, kitabın daha fazla satılması ve kredi kazanması için bilinçli olarak farklı statü ve bölgedeki hahamlardan alınmaktaydı. Kimi zaman bu rakam abartılmış ve bir iki hahamla başlayan onaylar onun üzerinde hahama kadar çıkmıştır. Günümüzde de bu uygulama kitapların arka kapaklarına kitabın konusuyla ilgili ünlü kişilerin övgü ifadelerine yer verilmesi şeklinde devam etmektedir.

Hahamların, kitapların basımından önce izin alınmasına dair talepleri her zaman uygulanmamıştır. Bazen müellifler ve matbaacılar buna ihtiyaç duymadan kitaplarını bastırmışlardır. Zira bu uygulama, müellifler ve matbaacılar tarafından rahatsızlıkla karşılanmaktaydı. Örneğin, İspanyalı kabalist Şem Tov ben Şem Tov'a (ö. 1440) ait Aristo felsefesine reddiye olarak kaleme alınan *Sefer ha-Emunot* adlı eser 1557 yılında Ferrara'da herhangi bir onay yazısı bulunmadan basılmıştır. Benzer şekilde 1559'da Cremona'da Vicenti Conti tarafından basılan Menahem Zion ben Meir'e ait Tevrat tefsirinde onay yazısı yer almamaktadır. Bazı hahamlar da onay mektubu yazmayacağını, kitabın matbaada basımı tamamlandığında bir nüsha satın

8 Aaron Samuel ben Moses Shalom of Kremnitz'e ait ruh, insanın varlığının amacı, gelecek dünya, ceza ve mükâfat gibi konulardan bahseden eser.

9 Rabbi Shabtai Sheftel Horwitz'e ait kabala bilgeliğine dair eser.

10 Rabbi Yosef Ebn Giktila'ya ait kabala bilgeliğine dair eser.

11 Mordehay bar Hilel ha-Kohen'in Yahudi hukuku alanındaki eseri *Sefer Mordehay*'a Rabbi Baruch b. David tarafından yapılmış düzeltme ve ekler/içtihatlardan oluşan eser.

12 Yosef Bendet Akselrad'a ait Mezmurlar tefsiri.

alacağını duyurmuşlardır. Bunlardan biri Rotterdamlı Rabbi Arye Leib'tir. Onların bu tutumu, bir nevi örtülü onay anlamına gelmektedir (Berger 2013: 82).

Her ne kadar cemaatler bu tür kararlar olsa da hahamların onayı alınmadan da kitaplar basılmaya devam edilmiştir. Örneğin, Prag hahamlarından Rabbi Jonathan Eybeschütz (ö. 1764), onay ifadelerini çok sahte ve gayri samimi bulduğunu söyleyerek bu uygulamayı eleştirmektedir. Sabataycı olmak ve ensest ilişki gibi çok ağır suçlamalara muhatap olan Rabbi Jonathan Eybeschütz'ün matbaa için onay belgesini ciddiye almadığını söylemesi de karşılaşılabilecek zorluklardan kaçmasına bağlanabilir. O, Şulhan Aruh'un Yore Dea kısmına yazdığı şerh olan *Kereti u-Feleti* isimli eserinin mukaddimesinin sonunda "Hahamlardan onay talep etmedim, bunda herhangi bir fayda da görmüyorum" ifadelerini kullanmaktadır. Onay verenlerin müellifleri çok abartılı bir şekilde övdüklerini ifade eden Rabbi Jonathan Eybeschütz, kendisinin sıradan bir insan olduğunu bu tür gereksiz iltifatları görmek istemediğini belirtmektedir (Eybeschütz, 1763: 2). Fakat Jacob Emden'in yaptığı ağır suçlamalar sebebiyle onay belgesi alamayacağını düşünmüş olabilir. Zira onlarca yıl süren karşılıklı sert tartışmalarda Jacob Emden, onun gizli Sabataycı olduğunu ve kitaplarında Sabataycılığın öğretilerini ve sembollerini barındırdığını söyleyerek cemaatten uzaklaştırılmasını istemiştir (Carlebach 1990: 177-179).¹³

Nehemya Hayon Olayı ve Sahte Onay Belgeleri

Matbaalarda basılan İbranice eserlerle ilgili çekinceler Avrupa'nın birçok yerinde hahamlar tarafından tehlikeli görülen Sabatay Sevi hareketi (1666 sonrası) sebebiyle daha da önem kazanmıştır. Sabatay Sevi'nin Osmanlı Devleti haricinde Avrupa'da da çok büyük bir etki yaratması onay belgesinin alınmasında daha titiz olunmasına sebep olmuştur. Özellikle Sabatay Sevi taraftarlarının ve kabalacı müelliflerin eserlerini bastırmada sıkıntı çektikleri bazı metinlerin de reddedildiği bilinmektedir.

Eserlerin basımı için alınan onay belgeleri suistimalleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanı, Sabataycı öğretileri ile bilinen Nehemya Hayon'un, eserleri için Avrupa'nın farklı şehirlerinde aldığı onay-

13 Emden-Eybeschütz arasındaki gerilim bazı ilginç durumları netice vermiştir. Bu şahısların kitaplarını basmaya yanaşmayan matbaacılar bu suçlamadan kurtulmak için basım yeri olarak başka bir şehri göstermişlerdir. Örneğin Emden'e ait *İggeret Bikoret* isimli risale muhtemelen bu tür endişeleri izale etmek adına Altona'da basıldığı halde kapak sayfasında "İstanbul'da basılmıştır" notu yer almaktadır.

lardır. Hayon, Sarajevo’da doğmuş Sabatay Sevi taraftarı bir Yahudidir. 1702 yılında Mısır’da bulunduğu sürede kabala ile yoğun olarak ilgilenmiş 1708 yılında Filistin topraklarında kurmak istediği yeşivası (Yahudi dini okulu) için finans bulmak amacıyla İzmir’e gitmiştir. O, Mısır’da bulunduğu sırada *Oz le-Elohim ve bet Kodeş ha-Kodaşim* isimli kabala merkezli iki şerh kaleme almıştır. İzmir hahamlarının Hayon’la tanışmaları ve intibaları olumlu olmuş ve ona destekte bulunacakları sözünü vermişlerdir (Carlebach 1990: 87). 1710 yılında İtalya’ya giden Hayon, orada meşhur kabalacı Yosef Erges ile tanışmış ve 1711 yılında Venedik’te şehrin hahamlarının onay belgesiyle *Raza de-Yihuda* isimli eserini bastırmıştır. Bu eserin basımı, onun fikirlerini yayma yolunda önemli bir adım olmuştur.

1712 yılında Prag’a geçen Hayon, orada hahambaşı David Openheim’in (ö. 1736) dostluğunu kazanmıştır. Prag’ta yeşivası için yeterince mali destek bulan Hayon, ardından Viyana üzerinden Berlin’e geçmiştir. 1713 yılında Berlin’de Tevrat’ın bölümleriyle ilgili kendi vaazlarından oluşan ve Prag’ta bulunduğu üç aylık sürede yazdığını belirttiği *Divrey Nehemya* ile Mısır ikamet sırasında *Mehemnuta de-Kula* adını verdiği metne şerh olarak yazdığı *Oz le-Elohim ve Bet Kodeş ha-Kodaşim* isimli eserlerini bastırmıştır. *Mehemnuta de-Kula* adlı eserin Sabatay Sevi’ye ait olduğu fakat Hayon’un kaynağını belirtmeden kendisine nispet ederek kullandığı anlaşılmaktadır. Sayfanın ortasında *Mehemnuta de-Kula* adlı metin bulunmakta sağ kısımda *Oz le-Elohim* şerhi, sol kısımda da *Bet Kodeş ha-Kodaşim* isimli şerh yer almaktadır. Berlin’deki bu baskıda David Oppenheim başta olmak üzere bölge hahamlarının onay belgeleri mevcuttur (Carmilly-Weinberger 1977: 62).

Hayon, yine 1713 yılı içerisinde Berlin’den Amsterdam’a geçmiştir.¹⁴ O, Amsterdam’a geldiğinde kitaplarını Portekiz cemaatine teslim edip basım ve dağıtım için izin istemiştir. Portekiz cemaati Hayon hakkında genel anlamda olumlu düşüncelere sahipti. Öte taraftan Aşkenaz cemaati lideri Haham Zvi, Hayon’u Sarajevo’dan gençliğinden tanımakta ve ihtiyatlı davranmak-

14 O dönemler itibariyle Amsterdam’da iki farklı Yahudi cemaati mevcuttu. Bunlardan ilki ve en büyüğü Portekiz kökenli Yahudi cemaati, diğeri de Aşkenaz cemaatiydi. Portekiz cemaati lideri Şlomo Ayulon, Aşkenaz cemaati ruhani lideri ise Haham Zvi lakaplı Rabbi Zvi Hirsch Aşkenazi idi. Nehemya Hayon’un Amsterdam’a geldiği dönemde iki cemaat arasında ciddi gerginlik yaşanmaktaydı. Portekiz cemaati hem sayı üstünlüğü hem de varlıklı olması sebebiyle Aşkenaz cemaatine nüfuz etmeye çalışıyor, Haham Zvi de buna karşı çıkıyordu. Aynı dönemde Kudüs elçilerinden Moşe Hagiz de şehirde olup Haham Zvi’nin evinde kalmaktaydı. Haham Zvi ve Moşe Hagiz, Avrupa’daki Yahudiler arasında Sabatay Sevi hareketine karşı en sert tavır alan hahamlar arasındaydı. Bu iki hahama göre Portekiz cemaati lideri Şlomo Ayulon, gizli bir Sabataycı idi. Bkz. Carlebach, *The Pursuit of the Heresy*, s. 115.

taydı. Haham Zvi, ayrıca Hayon'un düşmanı olan Kudüs'lü Rabbi Avraham Yitshaki'den "Bir Sabataycı'nın Avrupa'da fikirlerini yaymak için dolaştığı ve Amsterdam istikametinde olduğuna dair" bir mektup almıştı. Bu sebeplerden ötürü Hayon, Aşkenaz sinagoguna gelmemesi noktasında uyarılmıştı. Bunun üzerine Hayon, Haham Zvi'yle görüşerek bu yaftanın üzerinde kaldığını ve Sabataycı olmadığını anlatarak onu ikna etti. Daha sonra Moşe Hagiz, hem Portekiz cemaati yetkililerini hem de Haham Zvi'yi uyararak Hayon'un yazdıklarının incelenmesi ve ona onay verilmemesini talep etti (Carmilly-Weinberger 1977: 64-65).

Bunun üzerine Portekiz cemaati Haham Zvi'nin de aralarında bulunduğu ortak bir komisyon kurularak eserlerin incelenmesini önerdi. Fakat Haham Zvi, Portekiz cemaatinin komisyon kararının tanımadığını belirterek işbirliği yapmayacağını söyleyince iki cemaat arasındaki kavga büyüdü. Bunun üzerine Portekiz cemaati, Hayon'un sorunlu ve şüpheli olmadığını ilan etmiş oldu. İki cemaat arasındaki çatışma, Hayon'un eserlerinden çıkıp kendi aralarında ayrı bir savaşa dönüştü. Haham Zvi karşı hamle olarak Hayon'un zındık olduğunu ve kitaplarının yakılması gerektiğini duyurdu. Portekiz cemaati gücünü kullanarak hem Haham Zvi'yi hem de Moşe Hagiz'i Amsterdam'dan sürdüler. İkili önce Londra'ya yerleşti daha sonra Moşe Hagiz, oradan Altona'ya geçti, Haham Zvi ise Lvov'da hahamlık teklifi alarak oraya göç etti.¹⁵

Haham Zvi ve Moşe Hagiz bu noktadan sonra Hayon'un Avrupa'nın farklı şehirlerinde bastırıldığı kitapların toplatılması için kampanya başlattılar. Kitaplar için onay veren hahamlara tek tek mektup yazarak Hayon'un sapık fikirlerinden ve açtığı belalardan bahseden ikili, bu hahamlardan acilen onay mektuplarını iptal etmelerini istediler. Bunun üzerine Hayon karşı hamle yapıp Amsterdam'daki Portekiz cemaatinin matbaacılar üzerindeki nüfuzunu kullanarak Moşe Hagiz'in daha önce Amsterdam'da basılan Filistin topraklarının Yahudiler için öneminden bahseden *Sefat Emet* isimli eserinin basımını ve dağıtımını yasaklattı (Carlebach 1990: 117-118).

Haham Zvi ve Moşe Hagiz'in mektuplarına ilk cevaplardan biri Mantua hahamlarından Yehuda Briel'den geldi. Mektup, onay mektubunun iptalinden ziyade Hayon'a karşı kampanyada bu ikiliye destek ve kitapların yazarı Hayon'a lanet içermekteydi. Briel, mektupta kitapların yakılması ve okuyan-

15 Detaylı bilgi için bkz. Isaac Samuel Emanuel, "Pulmus Nehemya Hiyya Hayon be-Amsterdam", *Sefar Zikaron le-Yitshak ben Zvi*, c. II, Kudüs 1964, ss. 209-246; Carlebach, *The Pursuit of the Heresy*, ss. 108-111.

ların da cemaatten uzaklaştırılması gerektiğini belirtmektedir:

Rabbi Zvi Aşkenazi ve Moşe Hagiz, Berlin’de *Mehemnuta de-Kula*¹⁶ adıyla yeniden basılan kitabın sapkın fikirlerini aşikâr etmişlerdir. Öyle ki kitap baştan aşağı heretik fikirlerle dolu. Burada bu kitabın müellifini lanetliyorum. Aynı şekilde her kim ki ona yardım ve yataklık yaparsa ve kitabın gündemde kalmasına çalışırsa *herem* uygulanacaktır. Kitabın da yakılmak suretiyle dolaşımdan kaldırılmasını ve alanların da lanetleneceğini duyuruyorum. Her kim ki kitabı satmaya kalkar, bunun bedelini ödeyecektir. Kitabın dolaşımının devamını sağlayanlar da cemaatten tamamıyla kovulacaklardır. Her kim ki acıma duygusuyla bu rezil adama yardım elini uzatırsa kendisini cemaat dışında bulacaktır (Carmilly-Weinberger 1977: 68-69).

Hagiz ve Zvi’nin girişimleri sonucunda onay belgeleri konusunda ilk adım Venedik hahamlarından geldi. 1711 yılında *Raza de-Yihuda*¹⁷ isimli eserin Venedik’teki basımında Venedik hahamlarının (Şlomo Nizza, David Altaras ve Rafael de Silva) onay belgeleri mevcuttu. Venedik’in önde gelen Sabatay karşıtı hahamlarından Samuel Aboab’ın oğlu Yakov Aboab’la irtibata geçen Haham Zvi ve Moşe Hagiz, etkilerini kullanarak onay mektuplarını iptal etmelerini istedi. Yakov Aboab, cevabi mektubunda şu ifadeleri kullanmaktadır:

Hayon geçen sene buraya kısa bir süreliğine uğradığında biz onun gizli öğretilerini ve tuhaf düşüncelerini farkettilik. Bu sebeple kendisinden uzak durduk ve konuşmadık. Şehri terk ettiğinde duyduk ki *Raza de-Yihuda* isimli küçük bir kitap bastırılmış. Sizin konuyla ilgili itirazlar içeren mektubunuzu alır almaz dini kurumlarımızdaki hahamlarla irtibata geçerek nasıl onay yazdıklarını sorduğumuz. Fakat bu hahamlar olayı duyunca şaşırıp kaldılar. Zira üçü de açıkça belirtti ki hiçbirisi bahsedilen bu eseri (*Oz le-Elohim*) hiç görmemişler ve onay mektubu yazmamışlar. Sadece *Raza de-Yihuda*’ya çok kısa göz atmışlar. Onay mektubu sahtedir. Akli başında hiçbir Yahudi bu hahamların eseri görüp onay mektubu verdiklerini düşünmemelidir. Hayon

16 Hayon bu eserde Yahudi inancında üçlü (teslis) Tanrı inancı olduğundan bahsetmektedir.

17 Tanrı’nın birliği, Şema Yisrael duası ve anlamı üzerine yazılmıştır. *Oz le-Elohim* ve *Mehemnuta de-Kula* eserlerinin özeti şeklindedir.

bununla kendisini onurlandırıp hahamları aşağılamıştır (Kaufman 1892: 14-15; Carlebach 1990: 119).

Tartışma burada bitmemiş Hayon, Yakov Aboab'ın bu beyanının gerçeği yansıtmadığını, hahamların tehdit edilerek bu ifadelerin yazdırıldığını ve onay mektubunun hahamlar tarafından yazıldığını ve sahte olmadığını iddia etmiştir. Bu tartışmayı müteakiben 1714 yılı içerisinde Nicholsburg hahamı Gabriel Eskeles, Haham Zvi ve Moşe Hagiz'in mektubuna cevap verdi. Eskeles'in, hem *Oz le-Elohim*¹⁸ hem de *Divrey Nehemya*¹⁹ isimli eserlerde onayı bulunmaktaydı. Eskeles, mektubunda şu ifadelere yer vermektedir.

Ben bu kitaplar için kesinlikle onay belgesi yazmadım, zira yeni kitaplara onay verme konusunda aşırı derecede titiz davranıyorum. Benim imzaman sahte olduğunda şüphe yoktur. Çünkü asla böyle bir onay vermedim. Bugün Berlin'e mektup yazıp kitabın bundan sonraki baskılarının yasaklanmasını isteyeceğim. Benim yanımda bulunan kâtipler de teyit ettiler ki bu kitaplara asla böyle bir onay mektubu kaleme almadım. Fakat ısrarı üzerine Hayon için şahsi olarak referans mektubu yazdığım doğrudur (Kaufman 1892: 13-14; Carlebach 1990: 120).

Eskeles, bu mektubundan bir ay sonra da Hayon'un kitapları için *herem* ilan etmiştir. Haham Zvi ve Moşe Hagiz'in adeta bütün Avrupa'yı ayağa kaldırarak her tarafa gönderdiği mektuplarla birçok Yahudi cemaati, Hayon aleyhindeki bu kampanyaya destek vermişlerdir. Yukarıda da mektuplarda görüldüğü üzere farklı şehirlerdeki hahamlar Hayon'a onay mektubu yazmadıkları halde onu sahte imzalar kullanarak eserlerini bastırmakla suçlamışlardır. Hayon'un sahte onay mektubu kullandığı bir diğer eser 1725 yılında Amsterdam'da basılan *ha-Kolot Yehdalun*²⁰ isimli eserd (Carmilly-Weinberger 1977: 63). 1714 yılı içerisinde bir başka mektup Frankfurt hahamlarından kabalacı Naftali Kohen (ö. 1719) tarafından gelmiştir. 1711-1713 yılları arasında Prag'ta bulunduğu sırada Hayon ile tanışan Kohen'in onun eserleri için onay verdiği kendisi tarafından itiraf edilmekte ve o bunun için duyduğu pişmanlığı dile getirmektedir:

18 Orijinal metni Sabatay Sevi'ye ait olup Nehemya Hayon'un kendi adıyla düzenleyip yayınladığı Sabataycı kabalayla ilgili eser. *Mehemnuta de-Kula* eserine şerh niteliğindedir.

19 Hayon'un Sabatay inancını açıkladığı vaazlardan oluşan eser.

20 Hayon'un, kendi fikirlerinin heretik olmadığını anlatarak kendini savunduğu risale.

Bu sıkıntı için kendimi sorumlu hissediyorum, zira ben gerçekten de onun sapkın fikirler içeren kitabı için onay vermiştim. Cahilliğimden ötürü günaha girmiş oldum. Ben onay mektubumun iptali için uğraştım. Fakat ben Prag'ta mütevazı bir hayat sürüyorum ve eski dostlarım benimle işbirliği yapmıyorlar. Eğer *av bet din* (David Openheim) burada olsaydı o bu işin peşini bırakmazdı, fakat o şehir dışında ve oğulları da Hayon'un tatlı dilinden etkilenmiş görünüyorlar... Berlin'de Hayon ile buluşmuştum... Şimdi onayımı geri çekmek istiyorum, fakat o çok popüler birisi ve ben yabancı olarak endişe ediyorum. *Mehemnuta de-Kula* adlı risaleyi asla görmedim. Bu risaleye yazılmış diğer iki şerhi de (*Oz le-Elohim* ve *Bet Kodeş ha-Kodaşim*) görmedim, sadece zararsız birkaç sayfasını görme fırsatım olmuştu. Şimdi *Oz le-Elohim* adlı metinden sizin gönderdiklerinizi okuyunca yediğim halttan ötürü saçımı başımı yoluyorum (Freiman 1912: 122-126; Kaufman 1898: 272-286; Kaufman 1899: 272-283; Carlebach 1990: 120).

Hayon, bundan haberi olunca *Modaa Raba* isimli ilanı yayınlamıştır. O, bu ilanda Kohen'in iddialarını yalanlayarak onun bilerek ve isteyerek onay mektubu yazdığını belirtmiştir. Hayon ayrıca Kohen'in onayını iptal ettirebilecek yeteri kadar zamanının olduğunu fakat bu yönde adım atmadığını iddia etmiştir. Kaynaklarda Hayon'un, Kohen'e sadece şerhlerin bazı sayfalarını gösterdiği ve sadece bu kitap için aldığı onay belgesini *Mehemnuta de-Kula* için de kullandığı kaydedilmiştir (Carmilly-Weinberger 1977: 63).

1713 yılı sonbaharına kadar Avrupa'nın farklı şehirlerinden gelen mektupları bir araya getirerek koleksiyon halinde yayınlayan Haham Zvi ve Moşe Hagiz, bununla Hayon'a karşı önemli bir hamle yaparak kitaplarının yasaklanması ve okunmaması adına avantaj sağlamışlardır. Takip eden dönemde de kitapların içeriğinin Yahudi inanç esaslarına aykırı bulunması sebebiyle tartışmalar devam etmiştir. 1713 Ekim ayında Koblenz hahamlarından Rabbi Yakov Kohen Popers, Hayon'un kitapları hakkında *herem* ilanı vermiştir. Haham Zvi ve Moşe Hagiz, Popers ile irtibata geçerek Frankfurt'taki hahamlar nezdinde girişimde bulunarak onay mektuplarını iptal ettirmesini ve kitabın yasaklanması için şehrin hahamlarını ikna etmesini rica etmişlerdir. Popers da girişimlerinin başarısız olduğunu ve sonuç alamadığını bildirmiştir. Mart 1714 tarihli Popers'e ait Hagiz'e gönderilen mektupta ise *Oz le-Elohim* isimli şerhin bir nüshasının eline geçtiğini ve detaylı bir reddiye yazarak Frankfurt

hahamlarına gönderdiğini ifade etmektedir. Frankfurt hahamlar konseyi ise Hayon'un kitaplarını kınamakla yetinmiş ve *herem* ilan etmemiştir (Carlebach 1990: 124).

Dönemin Morovia ve Prag hahambaşısı olarak görev yapan David Oppenheim ise bu yoğun tartışmaların ortasında tarafsız kalmaya gayret etmiştir. Oppenheim, Hayon'un *Divrey Nehemya* isimli eseri için üstün körü bir incelemeden sonra onay mektubu yazmıştı. Oppenheim'in oğlu da Prag'ta bulunduğu sırada Hayon'a ev sahipliği yapmış ve yakından ilgilenmişti. Oppenheim, Ekim 1713'te bir akrabasına yazdığı mektupta hem Hayon'un hem de karşıtlarının kendi ismini kampanyaları için fütursuzca kullanmalarından şikâyet etmektedir. Bu tartışma sırasında çok ilginç bir durum ortaya çıkmıştır. Hayon, Oppenheim'in *Divrey Nehemya* isimli eser için verdiği onay mektubunu diğer çalışmaları için de kullandığını itiraf etmiştir (Kahana 1947: 228-234; Carmilly-Weinberger 1977: 62-63; Carlebach 1990: 124-125). Oppenheim, Haham Zvi ve Moşe Hagiz'in bütün gayretlerine rağmen tarafsız kalmayı yeğlemiştir.

1713 yılında İtalya'nın Pesaro şehri hahamlarından Rabbi Natanel Halevi de 1714 tarihli mektubunda "İki yıl önce Hayon haham olarak görev yaptığım Lugo'ya geldi. Bana içerisinde *Mehemnuta de-Kula* adlı metnin yer aldığı bir çalışmayı gösterdi ben de reddettim" (Carlebach 1990: 78) şeklinde naklederken Leghorn hahamlarından Yosef Erges ise *Tohahat Megula* isimli eserinde şu ifadelere yer vermektedir:

1710'da yılan (Hayon) buraya (Livorno) geldi. Bir haham arkadaşla hemen onun iç yüzünü farkettilik. Hayon incelememiz için bize bir el yazması verdi. İnceleyince gördüm ki metnin ana kısmı, Sabatay Sevi'nin vaazı. Hayon'la yüzleştüğimde bunu kendisine söyledim, gözünü yere dikti ve cevap veremedi. Kitabın içeriğini kendisiyle güneş batana kadar tartıştık. Neticede Hayon'un fikirleri/sözleri onun Sabatay Sevi'ye olan derin bağlılığını ifşa etmektedir (Carmilly-Weinberger 1977: 67; Carlebach 1990: 78).

Erges, ayrıca Sabatayist literatürden haberdar olduğunu, Hayon'un *Mehemnuta de-Kula* ismiyle kendisine nispet ederek sunduğu metnin Sabatay Sevi'ye ait olduğunu bunu da Hayon'un yüzüne karşı söyleyip onu susturduğunu belirtmektedir (Carmilly-Weinberger 1977: 65).

İzmir hahamlarından Rabbi Benyamin Halevi 1714 tarihli mektubunda “Altı yıl önce Yahudilerin düşmanı (Hayon) burayı ziyaret etti. *Kodeş ha-Kodaşim* adlı bir eser kaleme aldığını duydum. Eser elime geçince baştan sona okuduğumda halüsinasyon ve sapkınlıkları gördüm. Fakat yine de karşı hamle yapmaktan kaçındım, zira bu beni Tevrat eğitiminden geri koyacaktı” ifadelerini kullanmaktadır (Carlebach 1990: 78). Hayon’un gençliğinde hocalığını yapan Rabbi Avraham Yitshaki de, Filistin topraklarında yeşivası için finans bulmak için İstanbul’a geldiğinde 1709 tarihinde kendisinin ve iki cemaat temsilcisinin de ortak kararıyla Hayon’un eserleri hakkında *herem* kararı yayınlamıştır:

Biz burada Filistin topraklarının kutsallığı ve o toprakların üzerinde bulunan Tanrı’nın ruhunun gücüyle tam bir lanet ile ilan ediyoruz ki hiçbir Yahudi bu yılanın [Hayon] kitaplarını okumayacaktır. Onun kitaplarından birisi eline geçen kitabı derhal yakacaktır. Müellif şeytan tarafından esir alınmıştır ve herem cezasına çarptırılmıştır. Tövbe kapıları kendisine kapanmıştır (Carlebach 1990: 83).

Romalı hahamlar Nehemya Hayon’un *Mehemnuta de-Kula* (Kâmil İnanç) adlı eserini *Minuta de-Kula* (Tam Sapkınlık), Ferraralı hahamlar da *Mehemnuta de-Kula Raa* (Tamamı Fesat İnanç) şeklinde isimlendirmişlerdir (Carlebach 1990: 155). Hayon olayı Avrupa’daki Yahudi cemaatler arasında çok ciddi kargaşa yaratmıştır. Fakat tartışmanın içeriği ve seyri dikkate alındığında hahamların Hayon’un şahsından ziyade yaydığı fikirlere karşı çok hassas oldukları ve bu kadar sert tepki verdikleri anlaşılmaktadır. Zira Hayon’un tek başına bu kadar taraftar toplaması, eserlerini bastırabilmesi ve her şeye rağmen ayakta kalabilmesi onun Sabatay Sevi ile olan bağından kaynaklanmaktadır. Bir diğer ifadeyle başta Amsterdam olmak üzere Hayon, kendisi gibi Sabatay Sevi’nin fikirlerini benimseyenler tarafından korunmuştur. Avrupa’nın farklı şehirlerindeki hahamların onun eserlerinin matbaada basılmasını yasaklamak ve hakkında *herem* ilan ettirmek için uğraşmaları büyük resimde Sabatay Sevi hareketiyle mücadele çerçevesinde okunmalıdır. Bu yüzdendir ki Avrupa’nın büyük şehirlerinin önde gelen dini otoriteleri bu meseleyi çok önemsemişler ve aktif olarak tartışmaya katılmışlardır (Benayahu 1971: 108-112).

Sahte onay mektuplarından biri de Tanah’ın Yidiş tercümesinde görülmektedir. Amsterdamlı matbaacı Uri Faybush Halevi, tercüme için Yekutiel ben Yitshak Blitz’i görevlendirmiştir. Bu projenin finansörlerinden

biri de dönemin önde gelen matbaacılarından Sefarad kökenli Yosef Athias'tır. Faybush, eserin Doğu Avrupa Yahudileri arasında kolayca satılabilmesi için Polonya'da bulunan *Vaad Arbaa Aratsot* (Dört Bölge Konseyi) isimli Yahudi idaresinden onay mektubu almak istemiştir. 1670'li yıllarda eseri matbaada basıma hazırlarken bir elçi tutmuş ve bir miktar parayla konseye göndermiştir. Fakat elçi konseyden herhangi bir onay mektubu almamış ve matbaacının parasını kendi zimmetine geçirmiştir. Amsterdam'a döndüğünde de kendi hazırladığı sahte bir onay mektubunu matbaacıya vermiştir. Projenin finansörlerinden Athias, Blitz'in tercümesini beğenmeyerek basım faaliyetinden çekilmiş ve kendisi Joseph ben Alexander Witzzenhausen'le yeni bir çeviri için anlaşmıştır.

Athias'ın projeden ayrılıp kendi matbaasında aynı türden bir eser basmaya girişmesi iki matbaacı arasında kavgaya sebebiyet vermiştir. Bu kavga sırasında Athias, onay mektubunun sahte olduğunu öğrenerek bunu Faybush'a karşı kullanmış ve Yidiş tercümesi basmasının hahamların kararlarını çiğnemek anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Aralarındaki kavga sadece onay mektubu üzerinden değil tercüme üzerinden de devam etmiştir. Faybush, sahte onay mektubuyla tercüme basmakla kalmamış Athias'ı ve tercümanını Amsterdam'daki hahambaşılığa şikâyet etmiştir. Witzzenhausen, aynı eseri basmanın yasak olabileceğini fakat kendisinin tercüme yaptığını belirterek Tanah'ı tercüme etmenin yasak kapsamında olmadığını belirtmektedir. Hahamlar başka matbaada aynı eseri basması sebebiyle Witzzenhausen'in Faybush'u zarara uğrattığını ifade etmişlerdir. Her halükarda Witzzenhausen, Faybush'un eseri basmasından bir yıl sonra çevirisini Athias matbaasında basmıştır. Eserin önsüzünde de Faybush'un tercümesini yapan Blitz'in çevirisindeki hatalardan ve onay mektubunun sahte olduğundan bahsedilmektedir (Berger 2013: 83-84).

Cemaat içi Sansür

Katolik Kilisesi'nin matbaanın yaygınlaşması sonucunda kendisi açısından zararlı fikirlerin de yayıldığını fark etmesi üzerine sansür mekanizmasını tesis etmesi matbaacılık faaliyetleri açısından önemli bir aşamadır. Kilise, özellikle İtalya'da bazı kitapların basımını yasaklarken bazılarında da belirli ifadelerin çıkarılmasını sağlamıştır. *Index* adı verilen basılması ve okunması yasak kitaplar listesi, Kilise tarafından yayınlanmış ve zaman içerisinde güncelleştirilerek 1966 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kilise'nin İbranice kitaplarla ilgili sansürü için Yahudilikten Hıristiyanlığa

geçen Yahudi ilim adamları görevlendirilmiştir. Böylelikle Yahudi literatürüne vakıf olan bu insanların yetkinliğinden faydalanarak sıkı bir sansür sistemi geliştirilmiştir.

Kilise, 1479 yılında matbaaların yaygınlaşmasının bir sonucu olarak Almanya'daki Cologne Üniversitesini, bölgelerindeki matbaa faaliyetlerini denetlemek ve sansürlemekle görevlendirmişti. Kilise tarafından İbranice eserlere uygulanan sansür, iki temel esasa dayanmaktaydı: Birincisi, Hıristiyan inançlarının açıktan eleştirisini engellemek, diğeri de Hıristiyanlar için kullanılan putperest, inançsız, sünnetsiz vs. gibi ifadeleri kitaplardan çıkarmak. Sansürün zamanlaması açısından da iki farklı yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Kimi zaman kitaplar baskı için matbaaya gitmeden sansürden geçmiş ve sorunlu bulunan yerler çıkartılmıştır. Bir diğer durumda da basılmış eserler gözden geçirilerek zararlı bulunan yerlerin üzeri mürekkeple kapatılmıştır. Belirli tarihlerden sonra aktif olarak görev yapan sansür görevlilerinin daha önceki dönemlere ait kitapları da toplattırıp kontrol ettikleri ve müdahalelerde buldukları bilinmektedir.

Katolik Kilisesi'nin sansür uygulamasının haricinde 16. yy'da Yahudi cemaatlerin de matbaada basılacak eserler ile ilgili bazı endişelerinin olduğu görülmektedir. Yahudilerin cemaat içi sansür mekanizmaları basılacak eserlerde Yahudi inancına ters olan hususların bulunmasını engellemeye yöneliktir. Bunun yanında hahamların endişelerinden biri de basılmayı hak etmeyecek din dışı alana ait metinlerin basımına engel olmaktır. Bu çerçevede çalışmalarını bastırmak isteyen kişilerin, haham heyetinin onayını almaları bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbrani matbaacılığı incelendiğinde Yahudilerin kendi cemaatleri içerisinde farklı konularda kitaplara müdahale ettikleri görülmektedir. Bunlardan ilki ve en yaygını kitapların, Yahudi inanç esasları ve geleneğine ters içeriklere sahip olmasıdır. Felsefe ve astroloji ile ilgili konular bunların başında gelmektedir. Önceden yaşamış önemli Yahudi din bilginlerini sertçe eleştirmek ve onların temel görüşlerini reddetmek de sansür sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde çağdaş müellifleri eleştirme hususunda da sansür ihtimali gündeme gelmiştir.

Yahudi cemaatleri arasındaki sansür uygulamaları matbaa öncesi ya da sonrası şeklinde bir ayrıma tabi değildir. Örneğin matbaanın icadından iki asırdan fazla bir zaman önce de İbn Meymun başta olmak üzere birçok Yahudi bilginin eserlerine sınırlama getirildiği hatta okunmasının yasaklanıp

kitapların toplatılarak yakıldığı bilinen bir husustur. Matbaa faaliyetlerinin yaygınlaşmasından sonraki süreçte de benzer örnekleri görülen bu durum öncekilerden farklı olarak seri bir şekilde kitabın her tarafa yayılma endişesiyle ilgilidir. Zira İbn Meymun'un eserlerinin yakılmasıyla matbaa sonrası bazı eserlerin sansüre tabi tutulması Yahudi inanç esaslarına ters bilgiler içermesi sebebiyledir. Örneğin, Napolili Yahudi bilgin Yehuda ben Yehiel Messer Leon, Gersonides'in Tevrat tefsiri 1474-1475 yıllarında Mantua'da matbaada basılınca Yahudi inançlarına ters fikirler barındırması sebebiyle bu kitabın okunmasını yasaklamaya çalışmış ve bu kitabı bulunduranları *herem* ile tehdit etmiştir (Assaf 1946: 221-225).²¹

Sansüre uğrayan eserlerden bazıları sorunlu ifadelerin üzeri karalanarak bazen de tamamen metinden çıkarılarak basılmıştır. Bunlardan biri Yehuda Lerma'ya ait *Lehem Yehuda* adlı eserdir. 1553 yılında Papalığın Talmudların yakılmasını ilan etmesinin ardından toplatılan ve yakılan kitaplardan biri olan *Lehem Yehuda*, 1553'te Venedik'te Alvis Bragadin matbaasında basılmıştır. Bu eserin 1554'te Sabionetta'daki Cornelio Adel tarafından Yahudi Tuviya Foa'nın matbaasında yeni baskısı yapılmıştır. Bu ikinci baskı, birinci baskıya nazaran daha hacimlidir. Zira müellif, kitabın içerisindeki altı bölüme de eklemeler yaparak kitabı genişletmiştir. Eserin içeriği dikkate alındığında ne Kilise'den ne de Yahudi cemaatinden sansüre uğramadan basıldığı, sonrasında bazı nüshalarının denetimden geçtiği anlaşılmaktadır.

Eserin 1598 tarihli baskısında sansür görevlilerinden Luigi de Bologna ve 1603 baskısında Camilio Yagel, bazı nüshaları sansürlemiştir (Hacker 2011: 115). Eser; özgür irade, duanın kaderi değiştirmesi, gök cisimlerinin insanlar üzerindeki etkileri gibi konularda sansüre uğramıştır. Yazar, duanın insanın eylemleri konusunda hiçbir etkisinin olmadığını, kaderin çoktan yazıldığını ve duanın sadece doğruya niyetlenme konusunda yaratıcıdan yardım dilemeden başka bir anlam ifade etmediğini vurgulamaktadır. Ayrıca ona göre gök cisimleri insanlar üzerinde doğrudan etki sahibi olup davranışlarını etkilemektedir. *Lehem Yehuda*'nın yeni baskısının günümüze ulaşan nüshalarının tamamının aynı durumda olmadığı anlaşılmaktadır. Kimi nüshalar sansüre uğramışken kimisi de aynen matbaada basıldığı gibi durmaktadır. Bu da baskı sonrası sadece ulaşılabilen nüshalarda düzeltme yapıldığını göstermektedir (Hacker 2011: 115).

21 Messer Leon'a ait *Nofet Tsufim* adlı eser de yine Mantua'da 1475'te basılmış olup müellifin hayattayken basılan ilk İbranice kitabıdır.

Benzer bir örnek Azarya de Rossi'nin *Meor Eynayim* adlı eserinde görülmektedir. 1573-1575 yıllarında Mantua'da basılan eser İtalya'nın kuzeyindeki Yahudi cemaatleri arasında çok ciddi bir tepkiyle karşılanmıştır. Kitabın ana eleştirisi konusu, Talmud zamanındaki hahamların kronolojik hatalar yaptığını iddia etmesi ve bazı pasajları gelenekten farklı yorumlamasıdır. Kitabın basılmasının akabinde bir grup haham bir araya gelerek kitabın okunmasını yasaklamışlardır. Müellif de kendisine yönelik eleştirileri hafifletmek adına Moşe Provenzali'nin kronolojiyle ilgili görüşlerini kitabına almayı ayrıca bazı ifadeleri değiştirmeyi kabul etmiştir. 1575 yılında yeni baskısı yapılan eser müellif için ekonomik anlamda ciddi kayba yol açmıştır. Esere tepkiler sadece İtalya'dan değil Safed'den de gelmiştir (Hacker 2011: 117).

Menahem de Lonzano'ya ait *Ştey Yadot* (Venedik-1618), benzer süreçlerden geçen bir diğer eserdir. Bu eser ayrıca müellifin *Dereh Hayim* isimli bir başka çalışmasını içermektedir. *Dereh Hayim*, daha önce 1575 yılında İstanbul'da Yosef Yaabets matbaasında basılmıştır. İstanbul'daki baskıda felsefeye ve felsefe tahsiline karşı görüşler ifade eden Lonzano, ayrıca Orta Çağ'daki birçok Yahudi filozofunu da eleştirmiştir. Bunların arasında Samuel ben Hofni Gaon, İbn Meymun, Levi ben Gerşom, Abraham ibn Ezra, Yosef Albo ve Bahya ibn Pakuda gibi isimler mevcuttur. Müellif, bu isimlerle yetinmeyip çağdaşı olan bazı Yahudi bilginleri de eleştirmiştir. Kitabın 1575'teki İstanbul baskısında yer alan bu bölümler Venedik'teki 1618 yılındaki baskıda çıkartılmıştır. Lonzano'nun kimlerden baskı gördüğü net değildir. Fakat hahamların özellikle Yahudi geleneğindeki önde gelen isimlerin ve halen hayatta olan bazı hahamların açıktan eleştirilmesini uygun görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu da geleneği koruma ve cemaati bir arada tutma adına önem arz etmektedir (Hacker 2011: 118).

Nadir de olsa bazen müelliflerin kendi eserlerinden bazı bölümleri sansüre tabi tuttukları görülmektedir. Artalı Benyamin ben Matityahu, kocası ölmüş kadının evlenebilmesinden nişanlıların bir arada yaşamasına kadar birçok konuda geleneksel yaklaşıma ters fetvalar verdiği için hem İtalya hem de İstanbul hahamlarıyla arası açılmıştır. İtalya hahamları neticede Rabbi Benyamin'i hahamlıktan azletmişlerdir. Aralarındaki kavga çok şiddetli boyutlarda yaşanmış ve bu durum onun fetvalarına yansımıştır. Rabbi Benyamin ömrünün son yıllarında Venedik'te Daniel Bomberg matbaasında *Benyamin Zeev* (Venedik-1539) adlı fetva kitabını bastırmıştır. Bu eserin 255.

ve 256. fetvaları kavgalı olduğu hahamlara reddiye niteliğindedir. Kitabın dağıtımından önce bizzat kendisi tatsızlık çıkmaması ve ortamın selameti için (*mipney darhey Şalom*) ilgili fetvaları kitaptan çıkarttığını belirtmiştir (Matityahu 1539: 368a).²² Benzer bir durum Lublin hahamlarından Rabbi Meir'in eserinde görülmektedir. Vefatı sonrasında 1618'de Venedik'te basılan eserde 13 numaralı fetva silinmiştir. Bu fetvada iki haham arasındaki kavgadan bahsedilmekte ve hahamlardan biri hakkında kötü ifadeler kullanılmaktadır. İlgili hahamın soyundan gelenler bu durumu fark ederek eserin müellifinden bu ifadeleri kitaptan çıkarmasını istemişlerdir. Leon de Modena'nın nakline göre Venedikli hahamların da devreye girmesiyle ilgili ifadeler metinden çıkarılmış ve o kısım yeni metinle değiştirilmiştir (Modena 1956: 44-45)

Sonuç ve Değerlendirme

Matbaanın icadı, kitapları seri olarak basıp uzak bölgelere ulaştırmaya vesile olarak görülmüş ve Yahudi cemaatleri tarafından sahiplenilmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak dini açıdan zararlı fikirlerin hızla yayılma ihtimali de farklı dini merkezlerde endişeyle karşılanmış ve hahamlar bunu önleme adına *haskama* adını verdikleri onay sistemini geliştirmişlerdir. Çok sıkı bir takip olmaması sebebiyle her zaman uygulanamayan bu düzenleme, bazı suistimalleri de beraberinde getirmiştir. Hahamların otoritelerini matbaacılar ve eli kalem tutan insanlara hissettirme girişimi olarak da değerlendirilen bu uygulama, birçok kez de hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.

Yahudilerin kendilerine ait cemaat içi sansür mekanizmasında Hıristiyanları tahrik edecek ifadeleri tespit ile ilgilenmedikleri bilakis Yahudi inanç esaslarına ya da geleneğe aykırı hususları teftiş ettikleri görülmektedir. Hahamların üzerinde durduğu bir diğer husus ister geçmişte yaşasın isterse hayatta olsun Yahudi bilginlerinin küçümsenmesi ve değersizleştirilmesine müsaade etmemek için gösterdikleri özendir. Bütün bunları dikkate alan yazarlar, öncelikli olarak kitaplarının satılmayacağını, okunmayacağını ve kendilerinin de cemaat içindeki durumlarını dikkate alarak bu duruma kayıtsız kalamamışlardır.

Kaynaklar

- Assaf, Simha (1946). *Mekorot u-Mehkarim be-Toldot Yisrael*. Kudüs: Mosad Rav Kook.
- Benayahu, Meir (1971). *Haskama ve Reşut be-Defusey Venetsiya*. Kudüs: Ben Zvi Institute.

22 Detaylı bilgi için bkz. Meir Benayahu, *Mavo le-Sefer Binyamin Zeev*, ss. 150-153.

- Benayahu, Meir (1989). *Mavo Le-Sefer Binyamin Zeev*. Kudüs: Yad Ha-Rav Nissim.
- Berger, Shlomo (2013). *Producing Redemption in Amsterdam*. Leiden: Brill.
- Burnett, Stephen (1994). “Hebrew Censorship in Hanau: A Mirror of Jewish-Christian Coexistence in Seventeenth-Century Germany”, *The Expulsion of the Jews: 1492 and After*. New York & London: Garland Publishing. II: 199-222.
- Carlebach, Elisheva (1990). *The Pursuit of the Heresy*. New York: Columbia University Press.
- Carmilly-Weinberger, Moshe (1977). *Censorship and Freedom of Expression in Jewish History*. New York: Sepher-Hermon Press Inc.
- David Kaufman (1892). “İggerot Rabbi Gabriel Eskeles ve Rabbi Yakov Abuhab“, *ha-Hoker mi-Kitvey Etey Mekudaş le-Hohmat Yisrael*. Viyana. II:14-15.
- Emanuel, Isaac Samuel (1964). “Pulmus Nehemya Hiyya Hayon be-Amsterdam”, *Sefer Zikaron le-Yitshak ben Zvi*. Kudüs: Ben Zvi Institute. II: 209-246.
- Eybeschütz, Rabbi Jonathan (1763). *Kereti u-Feleti*. Altona.
- Finkelstein, Louis (1964). *Jewish Self Government in the Middle Ages*, Philipp Feldheim Publishing, New York.
- Freiman, Aharon (1912). *Al inyaney Şabtay Zvi*. Berlin: Itzkowski.
- Gottheil, Richard, J. M. Hillesum (1902). “Haskamah”. *Jewish Encyclopedia*, ed. Isidore Singer, New York and London: Funk and Wagnalls Company: 27-28.
- Hacker, Joseph (2011). “Sixteenth-Century Jewish Internal Censorship of Hebrew Books”, *The Hebrew book in Early Modern Italy*. ed. Adam Shear and Joseph R. Hacker, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press: 109-120.
- Halevi, Yitshak Baruh (1897). *Takanot Hahamim*. Brody: Verlag der redaction des Ibri Anochi.
- Halperin, Israel (1990). *Pinkas Vaad Arbaa Aratsot*. ed. I. Bartal, Kudüs: Mosad Bialik.
- Horowitz, Markus (1897). *Die Frankfurter rabbinerversammlung vom jahre 1603*. Frankfurt.
- Kahana, J. Z. (1947). “Teşuvot Rabbi David Oppenheim”, *Sinay* 21: 228-234.
- David Kaufman (1892). “İggerot Rabbi Gabriel Eskeles ve Rabbi Yakov Abuhab“, *ha-Hoker mi-Kitvey Etey Mekudaş le-Hohmat Yisrael*, Viyana, II: 14-15
- Kaufmann, David (1898). “ La Lutte de Naphtali Kohen contre Hayyaoun-I”, *Revue Etudes des Juifs* 36: 272-286.
- Kaufmann, David (1899). “ La Lutte de Naphtali Kohen contre Hayyaoun-II”, *Revue Etudes des Juifs* 37: 272-283.
- Matityahu, Benyamin ben (1539). *Benyamin Zeev*. Venedik.

118 • ERKEN DÖNEM İBRANİ MATBAACILIĞINDA HAHAM ONAYLARI VE CEMAAT İÇİ SANSÜR

- Modena, Leon (1956). *Şeelot u-Teşuvot Zikney Yehuda*, ed. Sh. Simonsohn, Kudüs: Mosad Rav Kook.
- Rakover, Nahum (1991). *Zkut ha-Yotsrim be-Mekorot ha-Yehudim*. Kudüs: Morešet ha-Mişpat be-Yisrael
- Şapira, Natan ben Samson (1597). *İmrey Şefer*. Lublin.
- Wagenseil, Johann Christoph (2001). *Prolegomena ad tela ignea Satani*. ed. Wade Blocker. Dayton, OH : Blocker.
- Zimmer, Eric (1978). *The Jewish Synods in Germany during the Middle Ages*. New York: Yeshiva University Press.